

تظریہ روح معنا در تفسیر قرآن

دکتر حامد سیواپور

(استادیار دانشگاه مفید)

شیواپور، حامد، ۱۳۵۸-

نظریه روح معنا در تفسیر قرآن / حامد شیواپور. - قم: دانشگاه مبینا، ۱۳۹۴.
۴۱۰ ص.

بها: ۲۵۰۰۰ ریال

ISBN: 978-964-8092-00-2

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا (فهرست نویسی پیش از انتشار)
کتابنامه: ص ۳۸۵-۳۹۹.
نمایه.

چاپ اول.

۱. قرآن - تشابهات و محکّمات. ۲. تاویل. ۳. تاویل جنبه های مذهبی - اسلام. ۴. تفاسیر ادبی -
قرن ۱۴. ۵. نظریه روح معنا. ۶. معنی شناسی. الف. عنوان
کنگره:

BP ۸۵/۱ / ۹۴ ب ۱۳۹۴

۲۹۷/۱۵۵

دیوبی:

۸-۲۸۰۸-۹۴-ن

کتابخانه ملی ایران:

دکتر حامد شایان

نظریه روح معنادر تفکر اسلامی

- ناشر: انتشارات دانشگاه مفید • ویراستار: ابوالفضل طریقه‌دار • طراح جلد: حسین راد • صفحه‌آرا: مهدی پاشازاده
- تاریخ نشر: تابستان ۱۳۹۴ • نوبت چاپ: اول • چاپ: اشراق • شمارگان: ۱۰ جلد
- شابک: ۸-۶۰-۸۰۹۲-۹۶۴-۹۷۸ • قیمت: ۵۰۰۰۰ ریال

قم - انتهای بلوار شهید صدوقی - دانشگاه مفید

تلفن: ۳۲۱۳۰۲۲۶ / تلفکس: ۳۲۹۰۵۴۸۸ / نمابر: ۳۲۹۳۵۱۷۷ / صندوق پستی: ۳۷۱۸۵-۳۶۱۱

entesharat@mofidu.ac.ir

تهران - خیابان حافظ جنوبی - خیابان کمران صالح - کوچه حسن شاطری - پلاک ۶ - دفتر دانشگاه مفید

تلفن: ۰۲۱۶۶۷۱۰۷۳۵ / نمابر: ۰۲۱۶۶۷۱۰۷۳۴

فهرست مطالب

پیش گفتار..... ۱۱

فصل اول

درآمد / ۱۵

۱. طرح مسئله ۱۷

۱-۱. تشابه در مفردات (واژه‌های متشابه) ۱۸

۱-۲. دسته‌بندی مفردات متشابه در قرآن ۲۰

۲. واژه‌های متشابه در متون مقدس ادیان دیگر ۲۴

۳. مسئله زبان دین ۳۱

فصل دوم

گزارش دیدگاه‌ها / ۴۵

درآمد ۴۷

۱. نظریه اهل ظاهر ۴۸

۱-۱. اهل تشبیه و تجسیم ۴۸

- ۵۰..... ۲-۱. اهل توقف.....
- ۵۳..... ۳-۱. مخالفان وقوع مجاز در قرآن.....
- ۵۷..... ۲. نظریه حقیقت و مجاز.....
- ۶۶..... ۳. نظریه اشتراک لفظی.....
- ۶۹..... ۴. نظریه روح معنا.....

فصل سوم

تحلیل و تفسیر نظریه «روح معنا» / ۷۳

- ۷۵..... ۱. بررسی ساختار نظریه روح معنا.....
- ۷۵..... ۱-۱. تفسیر و تفسیرهای گوناگون از نظریه روح معنا.....
- ۸۵..... ۲-۱. دلیل اتقان به نظریه روح معنا.....
- ۸۷..... ۲. نظریه روح معنا از منظر دانش‌های گوناگون.....
- ۸۷..... ۱-۲. نظریه روح معنا در ادبیات فارسی.....
- ۸۸..... ۱-۱-۱. تعاریف.....
- ۸۸..... ۱-۱-۲. واژه.....
- ۹۰..... ۲-۱-۱. معنا.....
- ۹۹..... ۳-۱-۱. وضع.....
- ۱۰۰..... ۴-۱-۱. دلالت و صلیق.....
- ۱۰۱..... ۵-۱-۱. مفهوم.....
- ۱۰۳..... ۲-۱-۲. مسائل.....
- ۱۰۳..... ۱-۲-۱. کیستی واضح.....
- ۱۰۷..... ۲-۲-۱. رویکرد هم‌زمانی و رویکرد در زمانی.....
- ۱۰۸..... ۳-۲-۱. هسته مشترک معنایی.....
- ۱۱۲..... ۴-۲-۱. مسئله پیش‌نمونه‌ها.....
- ۱۱۳..... ۵-۲-۱. تغییر معنایی.....
- ۱۱۸..... ۶-۲-۱. گوهر معنایی.....
- ۱۲۰..... ۳-۱-۲. نظریه‌ها.....
- ۱۲۰..... ۱-۳-۱. دیدگاه‌های وینگشتاین.....
- ۱۲۲..... ۲-۳-۱. دیدگاه سید قطب.....

۱۲۵	۳-۳-۱-۲ دیدگاه حسن مصطفوی
۱۳۳	۲-۲ بررسی منطقی نظریه روح معنا
۱۳۶	۳-۲ بررسی فلسفی نظریه روح معنا
۱۳۶	۱-۳-۲ چپینی روح معنا از نگاه فلسفی
۱۳۶	الف. مثل افلاطونی
۱۳۹	ب. کلی عقلی
۱۳۹	ج. کلی طبیعی
۱۴۰	د. ماهیت لایشرط
۱۴۰	۲-۳ تثبیت شیء به صورت آن است
۱۴۲	۳-۳-۲ خیال و الم مثال
۱۴۳	۳-۲ نظریه سبکیک
۱۴۳	۴-۲ بررسی دلالت نظریه روح معنا
۱۴۳	۱-۴-۲ تشبیه و تمثیل
۱۴۷	۲-۴-۲ صفات خبریه
۱۵۴	۵-۲ تحلیل نظریه روح معنا از نظر بحث علم اول فقه
۱۶۷	۶-۲ نظریه روح معنا در آینه احادیث
۱۶۷	۱-۶-۲ شواهد حدیثی نظریه روح معنا
۱۷۴	۲-۶-۲ کاربرد نظریه روح معنا در فهم برخی از احادیث

فصل چهارم

بررسی تاریخی نظریه روح معنا / ۱۷۷

۱۸۰	۱. غزالی، نخستین طراح نظریه روح معنا
۱۸۱	۱-۱ مبانی نظریه روح معنا در اندیشه غزالی
۱۸۱	۱-۱-۱ موازنه میان محسوس و معقول
۱۸۳	۲-۱-۱ مسئله تأویل
۱۸۷	۳-۱-۱ اهمیت قوه خیال
۱۹۱	۲-۱ تبیین این نظریه در آثار غزالی
۱۹۹	۳-۱ نظریه روح معنا در آینه آثار دیگر غزالی

- ۴-۱. تفسیر و تحلیل دیدگاه غزالی..... ۲۰۸
۲. دیدگاه عارفان..... ۲۱۲
 - ۱-۲. زمینه‌های تاریخی..... ۲۱۲
 - ۲-۲. احمد غزالی..... ۲۱۷
 - ۳-۲. عین القضات همدانی..... ۲۱۹
 - ۴-۲. ابن عربی..... ۲۲۴
 - ۵-۲. شارحان مکتب ابن عربی..... ۲۳۰
 - ۶-۲. شمس مغربی..... ۲۳۵
 - ۷-۲. شیخ محمود شبستری..... ۲۳۶
 ۸. مولانا و مثنوی..... ۲۳۹
۳. دیدگاه حکما..... ۲۴۹
 - ۱-۳. فیلسوفان پیش از ملاصدرا..... ۲۴۹
 - ۲-۳. نظریه روح معنا در اندیشه و آثار ملاصدرا..... ۲۵۰
 - ۳-۲-۱. مبانی نظریه روح معنا از دیدگاه ملاصدرا..... ۲۵۰
 - الف. مخالفت با فلاسفه..... ۲۵۰
 - ب. مخالفت با تأویل..... ۲۵۲
 - ج. نظریه تشکیک..... ۲۵۷
 - د. قوه خیال و عالم مثال..... ۲۵۷
 - ه. مخالفت با تشبیه..... ۲۶۰
- ۲-۲-۳. نظریه روح معنا در بیان ملاصدرا..... ۲۶۰
- ۳-۳. فیض کاشانی..... ۲۶۵
- ۴-۳. فیاض لاهیجی..... ۲۷۳
- ۵-۳. قاضی سعید قمی..... ۲۷۴
- ۶-۳. ملا علی نوری..... ۲۸۱
- ۷-۳. حکیم سبزواری..... ۲۸۲
۴. نظریه روح معنا از دیدگاه معاصران..... ۲۸۶
 - ۱-۴. آیت‌الله محمدحسین غروی اصفهانی (مشهور به کمپانی)..... ۲۸۶

۲۹۰	۲-۴. میرزا جواد ملکی تبریزی
۲۹۱	۳-۴. امام خمینی (ره)
۲۹۳	الف. آثار تفسیری
۲۹۹	ب. آثار فلسفی
۳۰۲	ج. آثار عرفانی
۳۰۸	۴-۴. شهید مطهری
۳۰۹	۵-۴. علامه سید محمدحسین تهرانی
۳۱۰	۶-۲. آیت‌الله جوادی آملی
۳۲۰	۵. بررسی تبیین نمونه طاطبایی از نظریه روح معنا
۳۲۰	۱-۵. وضع زبان
۳۲۱	۲-۵. فهم قرآن و زبان آن
۳۳۰	۳-۵. دیدگاه علامه ابابکر بر ریشه اسماء و صفات الهی
۳۳۴	۴-۵. تفسیر واژه‌های مشابه در قرآن
۳۴۶	۵-۵. تفسیر و تحلیل دیدگاه علامه طاطبایی

فصل پنجم

ارزیابی نظریه روح معنا

۳۵۷	۱. نمونه‌هایی از کاربرد این نظریه در تبیین واژه‌های مشابه قرآن
۳۵۷	۱-۱. الفاظ مربوط به زندگی انسان
۳۶۲	۲-۱. واژه‌های به کاررفته در مورد خدا در قرآن
۳۶۲	۱-۲-۱. نسبت اندام و اعضای انسان و به خدا
۳۶۳	۲-۲-۱. نسبت صفات و اسما خاص به خدا
۳۶۴	۳-۲-۱. افعال خاص نسبت داده شده به خدا در قرآن
۳۶۴	۲. نظریه روح معنا و مسائلی درباره زبان قرآن
۳۶۸	۳. نظریه روح معنا در بوته نقد
۳۸۵	کتابنامه
۴۰۱	نمایه

مقدمه مرکز مطالعات قرآن

الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ (الرحمن/۱-۴)

کیفیت ارتباط الفاظ و معانی آن از مسائل پیچیده و تأثیرگذار در حوزه‌های فلسفه، اصول تفسیر و بالتبع در دیگر رشته‌ها است. نظریه‌های مختلفی در این باب در علوم امروزین مطرح است. سابقه طولانی آن در میان اندیشمندان مسلمان باقی می‌شود. درک صحیح از بیانات قرآن و دیگر متون مقدس از حقایق عالم غیبی، عالم محسوس و امور اعتباری و پاسخ به سوالات متعدد آن حوزه نیازمند بهره‌گیری از نظریه صحیح در این باره است.

اهمیت مسائل مرقه محقق ارجمند جناب حجت الاسلام والمسلمین دکتر حامد شیواپور عضو هیأت علمی مرکز مطالعات قرآن دانشگاه مفید را بر آن داشت تا طرح تحقیقاتی خود را با عنوان «بررسی و تحلیل روح معنا» در سال ۱۳۸۸ تنظیم کند. طرح مذکور پس از تأیید در کمیته علمی مرکز مطالعات قرآن و با نظارت حجت الاسلام والمسلمین دکتر محمد صادق کمالی به اتمام رسید و پس از ارزیابی آن توسط حجت الاسلام والمسلمین دکتر سید محمد علی یازی و انجام اصلاحات و تغییرات توسط محقق ارجمند به صورت کنونی درآمد. مرکز مطالعات قرآن امید دارد کار ارزنده حاضر بخشی از سوالات اهل تحقیق را جوابگو باشد و زمینه پژوهش‌های آینده را فراهم سازد. لازم است از تلاش علمی محقق ارجمند، ناظر و ارزیاب محترم صمیمانه تشکر شود.

اثر حاضر با تلاش مدیر محترم و سخت‌کوش انتشارات دانشگاه مفید جناب آقای محسن ابوالفتحی و سایر همکاران ایشان برای چاپ آماده گردید. مرکز مطالعات قرآن صمیمانه از همکاری دلسوزانه انتشارات دانشگاه مفید، معاونت پژوهشی و سایر واحدها کمال تشکر را دارد و از تمامی اندیشمندان و پژوهشگران دعوت می‌کند با نقد و بررسی اثر حاضر گامی در ارتقاء مباحث قرآنی بردارند.

مجید رضایی دواتی

مدیر مرکز مطالعات قرآن

پیش گفتار

اثری که پیش روی شماست، پژوهشی درباره نظریه «وضع الفاظ بر ارواح معانی» است. این نظریه، چنان که خواهیم دید، از دیدگاه‌های مهم در تفسیر، کلام، حکمت و عرفان اسلامی است و مورد توجه از بزرگان فرهنگ اسلامی، از غزالی تا علامه طباطبائی، درباره آن سخن گفته‌اند.

این اثر در اصل پایان‌نامه دکتری نویسنده در رشته الهیات دانشگاه تربیت مدرس تهران بوده است که با موافقت مرکز مطالعات قرآنی کریم دانشگاه مفید، با بسطی بیشتر در قالب طرحی پژوهشی برای این مرکز انجام داده است و اکنون منتشر می‌شود.

نویسنده در اواخر تدوین این اثر، از انتشار کتابی دقیقاً با همین موضوع با عنوان «گهر معنا به کوشش دو تن از فضلا و تحت نظر یادگار امام راحل، حجت الاسلام والمسلمین سید حسن خمینی، مطلع شد و از همین رو در انتشار این اثر تردید کرد؛ اما پس از مرور آن کتاب، متوجه شد که اثر حاضر با کتاب مذکور تفاوت‌های اساسی دارد، زیرا هم بحث‌ها و تحلیل‌ها در بسیاری از موارد یکسان نیست و هم

بسیاری از منابعی که در این اثر از آن‌ها استفاده شده، مورد رجوع نویسندگان فاضل آن کتاب نبوده است. این ادعا از مقایسه این دو اثر بهتر ثابت خواهد شد. همین تفاوت‌ها، نویسنده را به انتشار اثر حاضر ترغیب کرد، با این اندیشه که درباره نظریه مهم و ارزشمند «وضع الفاظ بر ارواح معانی» تاکنون اثر مستقلی در باب آن نگاشته نشده است و چه بهتر که در این باره دو اثر از دو منظر متفاوت وجود داشته باشد. تا فهم، تحلیل و نهایتاً نقد این دیدگاه با سهولت بیشتری صورت گیرد.

در مورد نوشته حاضر، چند نکته شایان یادآوری است:

۱. در این نوشته، ممکن است بارها مطالبی تکرار شده باشد. این تکرارها به جاست؛ زیرا در روش نخست، اصل نظریه روح معنا تبیین می‌گردد و در بخش‌های بعد، نسبت دادن گوناگون و نیز دیدگاه‌های طرف‌داران این نظریه با ساختار اصلی و تئوریک مختلف از آن نشان داده می‌شود. بنابراین از تکرار مطالب بخش نخست در بخش‌های بعد در مواردی ناگزیر بوده‌ایم. ضمناً، گاه ممکن است مطالبی از دیدگاه‌های گوناگون بررسی شده باشد که در این صورت نیز چاره‌ای جز تکرار نداشته‌ایم.
۲. عناوین اصلی و فرعی با شماره‌گذاری از یک تا یکصد متمایز شده‌اند، اما در مواردی که افزایش شماره‌ها به عناوین فرعی تر سبب شده، ملال‌آور به نظر رسیده است، از افزودن شماره صرف نظر کرده‌ایم.
۳. در خصوص برخی از اعلام در پاورقی‌ها به شرح حال کاتب و مشهور آن‌ها اکتفا شده است، اما در مواردی هم از برخی منابع استفاده کرده‌ایم. در برخی جاها، مطالبی بیش از آنچه در منابع وجود دارد، در قلاب قرار گرفته است. ضمناً از آن‌جا که عمل به رویه‌ای یک‌سان در معرفی اعلام ممکن نبوده است، به ناچار از نوعی سلیقه و اجتهاد پیروی کرده‌ایم.

۴. نویسنده معتقد است که در پژوهش‌های حوزه علوم اسلامی، روش ارجاع به نام نویسنده کار بسیار بی‌فروده‌ای است؛ زیرا در علوم و فرهنگ اسلامی، اصل بر کتاب است و حتی برخی از عالمان بزرگ را نیز با کتابشان می‌شناسند. بر همین اساس، تدوین فهرست منابع در پایان آثار نیز باید براساس نام کتاب باشد، نه نام نویسنده. اما به دلایلی، پیروی از این روش در این کتاب میسر نشد. بنابراین، شیوه ارجاع با رتیب منابع در این کتاب به معنای موافقت نویسنده با این روش نیست. همچنین، برخی دیگر از معیارهای ویرایشی اعمال شده در این کتاب نیز مورد قبول نویسنده نیست. اما ترس از داده است که در این باره نظر ویراستار اعمال شود.

* * *

ایده نخست این کتاب، استفاده نویسنده از درس تفسیر حجت‌الاسلام مسعود عالی است. همچنین این اثر از جهات گوناگون مدیون لطف این استادان بزرگوار است: آقایان مجید رضا بایز دوانی، سید محمدعلی ایازی، محمدصادق کاملان، سید محمدباقر حجتی، ایرضا قائمی‌نیا، حمیدرضا شعیری و مجید معارف و خانم‌ها نهله غروی نادانی، نصرت نیلساز. نویسنده سپاس از همه آن‌ها را بر خود فرض می‌داند. مدیر خورش سلیقه و کوشای انتشارات دانشگاه مفید، آقای محسن ابوالفتحی، و همکاران ایشان، به‌ویژه آقای مهدی پاشازاده، شایسته سپاسی ویژه‌اند.

همچنین این اثر مدیون یاری و شکیبایی همسر مهربانم نیز هست. به‌واژه‌ها از سپاس گفتن او ناتوان‌اند.

امیدوارم که این پژوهش گامی در راه ترویج معارف الهی قرآن کریم باشد و حاصل آن، به قول فرزانه شیراز، «مقبول طبع مردم صاحب‌نظر شود».